

ELS ELEMENTS JOCOSOS DE LA FESTA DE CARNAVAL

Bienve Moya

Segons un cert criteri cada vegada més estès, els dies de Carnaval vindrien a ser un vell magma de celebracions diverses: jocs, representacions, desfilades, etc., exiliades, per diferents causes i en diverses etapes històriques, a aquesta època de l'any. Totes les dades que ens donen els diferents estudiosos de l'esdeveniment ens remetent a velles festes de propiciació de la primavera, de «remiscències» de les remotes saturnals i lupercals romanes i altres festivitats del món clàssic, també de celebracions celtes o gàl·liques, les primeres relacionades amb la veneració del déu o la deessa celta Carne (del nom de la qual s'ha argumentat, sense gaire fonament, sobre el terme *carnaval*), i la segona amb la mitologia gargantúlica de Rabelais, etc. Reforça aquest criteri, entre d'altres informacions, la de Claude Gaignevet, autor d'*El Carnaval...*, on escriu el següent: «[...] ja hem vist que la festa dels bojos a Roma, el dia de les Quirinals (18 de febrer), reunia a tots els que no coneixien on emplaçar el costum [la tal festa] i la celebraven en l'última data possible. Les festes dels bojos medievals, en els darrers dies de l'any, podrien tenir el mateix sentit i constituir un refugi, "el temps dels fora del temps (del temps de la litúrgia oficial), la festa dels sense festa"» [les cometes són de l'autor]. Que ve a ser la meua proposta per entendre de què va (o més aviat anava) el Carnaval modern dins la civilització cristiana: un temps fora del temps de la litúrgia (religiosa i civil) d'aquesta civilització, un temps on el poder temporal de l'Església i de l'Estat confessional (detentors de la litúrgia legal) feia la «vista grossa» i es permetia deixar fer.

TENERIFE O RÍO

Avui, però, en la majoria de poblacions del país els dies de Carnaval es

redueixen a redundants i enfadosos balls de màscares i a desfilades de carrosses, pretesament espectaculars i no sempre aconseguides, que hom anomena rues, desfilades on tota la capacitat insurgent i bullangosa de la festa es carrega al cantó d'un erotisme més o menys atrevit (sovint ben innocu), necessàriament còpia pobra del de les festivitats de Tenerife o Rio, festivitats, aquestes últimes, que emfàticament omplen diàriament els reportatges de la televisió. En l'actualitat poques persones saben identificar com a pertanyents al cicle de la festa del Carnaval activitats com ara el ball o bacera de l'Ós d'algunes poblacions dels Pirineus catalans, les *trancas* i les *madamas* de la celebració de Bielsa i poblacions dels Pirineus d'Aragó, i altres etcèteres escampats per tot el territori peninsular, com els actes dels carnivals bascos, el Pero Palo extremeny, els Peliqueiros de Verin (Galícia), etc.

Una d'aquestes activitats de Carnaval, la dedicada a les panta-

gruèliques delícies de l'estómac, eren, i són, els bulls, sopes, escudelles i altres àpats comunitaris que, com el de Gelida (al Penedès), corresponen a l'activitat carnavalesca encara que avui, i per raons vàries, s'hagin desplaçat a altres dates festives perdent el seu caràcter. Per sort no ha estat així amb els àpats col·lectius de Sant Feliu de Codines (al Vallès Oriental), recuperat pel Carnaval a finals del anys setanta, o el de Bagà (al Berguedà), actualment convertit (així ho tinc anotat) en l'habitual arrossada pública.

En el carnaval vilanoví, però, encara hi actuen un bon nombre de les activitats que antigament conformaven arreu aquell magma festiu que hom anomenava carnaval. En la festa de la capital del Garraf trobem desfilades escenificades, com ara l'Arrivo¹ i l'Enterro (arribada i comiat del Rei del Carnaval), o la novetat de l'arribada del Rei Caramel (multitudinari acte anàleg a l'Arrivo, dedicat a la població infantil). Hi trobem representacions bufes com el

Arrivo de sa majestat el rei Carnestoltes del Carnaval de Vilanova.

El Moixó Foguer, Carnaval de Vilanova.

ball de Malcasats o el Moixó Foguer; hi trobem mascarades parodiant competicions esportives o d'altra índole; hi trobem bromades de sal grossa entre les societats;² hi trobem batalles incruentes, de caramels, de merenga o d'ous; hi trobem activitats cíviques orientades a la socialització de la població, com el Ball de Mantons i les Comparses, activitats gastronòmiques com la xatonada del Dijous Gras, etc. Activitats totes elles que podríem, si fos el cas, detallar una per una. Ara, però, i aquí, voldríem apuntar quatre notes sobre el possible origen d'aquestes activitats i jocs.

GEGANTS, DRACS, DIABLES, I 'TUTTI QUANTI'...

S'ha dit –jo mateix me n'he fet ressò més d'una vegada– que les actuals baluernes i balls que participen en els cercaviles i altres actes de la Festa Major –gegants, dracs, diables, etc.– tindrien el seu origen en la festivitat del Corpus Christi, del qual haurien anat desertant per resituar-se en aquella altra festivitat, la Festa Major, a mesura que el clergat, tant l'il·lustrat com el reaccionari, per diferents raons, hauria prescindit d'aquests elements populars que, segons uns, els fonamentalistes, remetien, a velles religions paganes, i segons els altres, els il·lustrats, desfiguraven la gravetat de la religió amb pràctiques vulgars. Aquesta emigració dels elements paraescènics d'una festivitat a

l'altra és ben documentada i fàcilment contrastable. Així com l'Església s'anava desfent de la custòdia dels elements citats, a mesura que els gremis i les confraries –entitats compostes en la seva majoria per menestrals i altres sectors populars– anaven desapareixent, aquestes figures, que essencialment eren estimades per les capes més populars de la població, es refugiaven sota l'ala protectora dels organismes ciutadans, en aquest cas municipals. Així, passaven d'exercir en l'àmbit eclesiàstic a l'àmbit civil, perdent pel camí, o més aviat metamorfosant els simbolismes religiosos, que, si antany havien estat referenciats per l'hagiografia cristiana, ara passaven al domini de l'imaginari popular. A *El Carnaval*, Claude Gaignebet ens assegura que «és conegut que efectivament aquestes confraries [les dels oficis] van recuperar els déus pagans en la figura dels seus sants patrons». Imaginari que, a més del cristià, continuava comptant amb una creativitat pròpia heretada de rondalles i llegendes, moltes d'elles anteriors al cristianisme. Prenem per exemple, i per posar un cas, els anomenats «diables de festa». Hom assegura que les actuals colles de diables tindrien el seu antecedent en uns «diables» que acompanyaven un entremès de Sant Miquel, o una representació de l'infern, que hauria participat en el seguici del Corpus (festivitat religiosa iniciada a Lieja el 1246). La veritat és, però, que si bé aquesta translació d'una festa a una altra

serveix per argumentar sobre les colles de diables del Penedès/Garraf i, potser, del Camp de Tarragona –estes en l'actualitat arreu del país–, la mateixa explicació no sembla satisfactòria per als jocs dels diables de la Santantonada de les comarques del Maestrat, ni per als de Mallorca. Aquests diables del Maestrat i els mallorquins, que apareixen en ple hivern al voltant de la llegenda de sant Antoni, no semblen tenir cap connexió amb aquells entremesos del Corpus, i en tot cas la seva existència no s'explicaria per aquella translació que dèiem existir de l'esfera eclesiàstica (la processó del Corpus) a l'esfera civil (les festes majors). Els diables de les santantonades, ni per la iconografia coneguda, ni per la seva posada en escena, no semblen tenir res a veure amb aquells entremesos de Sant Miquel i l'infern del seguici del Corpus, i sí que semblen tenir-ne amb la hagiografia llegendària del sant (molt anterior a la instauració del Corpus), tan plena de personificacions a mena de genis tel·lúrics que el cristianisme relacionarà amb Satanàs i altres dimonis dels llibres sagrats. Segons una tradició andorrana, el segle XI els frares antonians ja estaven instal·lats a la vall, on tenien cura dels malalts del foc de Sant Antoni (herpes i altres malalties de la pell). Altrament, aquests diables de Sant Antoni apareixen en una festivitat molt propera al Carnaval, el 17 de gener, data que en certs llocs ja apareix com a inici de les festes del Carnaval, «Per sant Anton fes lo Ton (l'esbojarrat)», diu l'adagi. I encara una altra dada interessant: algunes de les màscares dels carnivals pirinencs, encara que hom diu que representen l'ós, curiosament van fornides d'enormes banyes de boc (com és el conegut cas de Bielsa) i la cara emmascarada o oculta amb màscara. Podríem deduir, doncs, que, si més no pel que fa al cas dels diables de les santantonades, aquestes màscares tenen una relació més clara amb el temps paralíturgic on transcorre el Carnaval (entre gener i febrer), que no pas amb el Corpus. També cal fer avinent que tant els diables del Carnaval de Vilanova, com, segons notícies, els de Reus i altres poblacions de la comarca, tenien una llarga tradició d'acompanyar l'arribada del Carnestoltes. En l'actualitat, a Reus, sense que això hagi de significar cap mena

de continuïm de la vella activitat, ho han convertit en acompanyament de «l'Enterro del braç d'en Carnestoltes», que suposem que deu voler fer escarni de la processó taragonina del braç de santa Tecla.

Uns altres elements de la festivitat com són el seu propi nom i les desfilades de carrosses escèniques, també ens portarien a dubtar del que és comú considerar sobre el carnaval. Hom proposa que el terme *carnaval* —i aquesta és la hipòtesi més acceptada en l'actualitat— prové de *carne levare*, de 'llevar' (prohibir) la carn durant aquests dies abans de la Quaresma. La hipòtesi és admissible (a part de ser la més acceptada). La festa, d'acord amb el seu esperit d'inversió i revolta, s'intitula precisament amb el terme que la contradia. Però teories anteriors han buscat el seu significat en altres referents que el religiós «llevar les carns». En aquesta línia s'ha proposat, com a precedent de la festa i del nom, el carro de Tèspis, el *carrus navalis* dels còmics. Tèspis, poeta i actor grec, apareixia a l'escena pública, junt amb els seus còmics, muntat en una baluerna mig barca mig vehicle amb rodes, que hom anomena *carrus navalis*, i d'aquest n'extreuria el nom la festa, «car navalis». Herman Steuding, a *Mitología Griega y Romana* (Editorial Labor, Barcelona), apunta: «[...] En les Dionisíiques [...] van néixer els ditirambes [...] i es van desenvolupar com a tragèdia (cant dels sàtirs). Al capdavant del cor de sàtirs, el sacerdot de Dionís conduïa el vaixell amb rodes del *carrus navalis*».³ Suggestiu, oi? El *carrus navalis*, les carrosses escèniques del carnaval que transporten el Rei Carnestoltes i les màscares i disfresses a l'espai urbà on representaran les seves paròdies i pantomimes. Aquest *carrus navalis*, aquest carro de Tèspis, que va tenir vida fins ben entrada l'edat moderna i en el qual es presentaven a la ciutat els còmics, joglars i altres entretenidors i saltimbanquis, també podria ser el precedent de les carrosses, roques o castells del Corpus i passos de Setmana Santa. Carrosses, roques i passos que encara avui compleixen, en processons i altres esdeveniments festius, una funció semblant a aquells *carrus navalis*. Llegim al *Tirant lo Blanc*, en el capítol LIII, com les utilitzaven les corts medievals pels seus festivals i esde-

veniments festius. En la celebració de les noces del rei d'Anglaterra, podem llegir: «En mig d'una gran praderia [hi havia] una gran roca feta de fusta per subtil artifici tota closa; e sobre la roca se demostrava un alt i gran castell». Tot seguit, en el capítol LV, llegim que dins aquestes roques i altres estatges reials s'hi podien trobar «una dona tota d'argent ab lo ventre un poc ruat e les mamelles que un poc li penjaven [...] e per los mugrons eixia un gran raig d'aigua molt clara». Així també, en aquests albergs s'hi trobava «una donzella tota d'or esmaltada e tenia les parts baixes en dret la natura e d'allí eixia vi blanc molt fi [...]». En aquests passatges de la novel·la advertim l'existència d'unes roques, castells, passos o carrosses (tots els termes s'han fet sinònims l'un de l'altre) i que en l'actualitat, en la seva gran majoria, només les veiem utilitzades en festivitats de caràcter religiós, dedicades a celebracions de caràcter ben mundà, tal com ho són, també encara avui, les del Carnaval. Dels segles XVI i XVII també disposen d'informació d'aquesta mena d'artificis per a les celebracions, ja siguin civils (a la Cort i populars) o religioses. En el capítol XI de la II part del *Quixot*, aquest es troba pel camí amb el «carro dels comediantes», tots caracteritzats amb la seva disfressa. Tots ells, dalt del carro, o acompanyant-lo, surten d'una vila on amb motiu del Corpus han representat una obra sobre el tema de la mort. Sóc conscient que el carro sobre el qual es desplacen els còmics cervantins no té una connexió expressa amb el nostre *carrus navalis* o carro de Tèspis. Ens interessa, però, fer avinent que l'autor, a qui fem un coneixedor expertíssim de la cultura popular del seu segle (i la seva obra ho avala) en els presenta, suggerentment, dalt d'aquests vehicle, i no d'una altra manera, i procedents d'una representació dins la festivitat del Corpus, que en relació als precedents de les figures estudiades (baluernes, entremesos, balls, etc.), podrien haver estat, segons nosaltres, tant concernents al Corpus, al carnaval, com a celebracions mundanes. Així que podríem preguntar-nos: els ditirambes dels actors d'aquestes roques o carrosses de Tèspis, podríem emparentar-los amb sermons, pregons, etc., del Carnestoltes, certament ditirambescos?

No sóc partidari, ni en l'estudi de les festivitats ni en l'esdevenir cultural dels pobles, de la teoria de les pervivències. No crec que l'ésser humà reproduïxi continuïment, o cíclicament, el mateix que els seus avantpassats. L'experiència, però, m'ha ensenyat que encara que no les reproduïxi sí que es deixa guiar pel record, i la interpretació d'aquest record, oral o llegit, dels avantpassats immediats. Altrament, és de raó que unes conjuntures i necessitats de creació creïn coincidències físiques en el temps, propers o allunyats, ja que, essencialment, l'ésser humà és el mateix avui que el de la humanitat clàssica. Així és com la tradició deu perdurar en la creença que fem allò que feien els nostres avis, però que, d'una en una, les generacions transformen (donen nova forma) a necessitats coincidents i peremptòries.

TORNEM, ARA, SI M'HO PERMETEU, AL CARÀCTER DEL CARNAVAL VILANOVÍ

Fixem-nos ara, per a aquesta qüestió en el llibre d'Oriol Puig i Almirall, *El Carnaval vilanoví, dades per a la seva història*, editat per l'Ajuntament local i El Cep i la Nansa (2002), que considero prou informat per fer-lo servir com a referència suficient sobre la festivitat. Cal, però, que per resseguir el carnaval vilanoví també comptem amb el llibre de Xavier Garcia, *Vilanova i la Geltrú i el seu gran carnaval* (1972), més tota una sèrie d'articles apareguts en diversos programes de carnaval, sobretot el de l'any 2000, redactat per Albert Tubau, consultables a l'Arxiu Comarcal del Castell de la Geltrú. En el seu llibre, Oriol Puig i Almirall ens assegura que «[...] els vilanovins d'altres èpoques [...] tenien com a màxim esplai de l'any el Carnaval». Aquesta singularitat es donava, segons ell, per obra i gràcia de la idiosincràsia dels nadius. Certament, aquesta idiosincràsia, aquest caràcter, deuria haver existit, si més no hauria existit en un altre temps en què la significativa i deficient comunicació per terra amb la resta del territori ho va permetre. Aquest estat d'escassa comunicació terrestre va durar fins a les darreries del segle XIX, amb la construcció de la carretera de les costes de Garraf i la

inauguració del ferrocarril Valls-Vilanova-Barcelona el 1881. Un exemple fiable de com n'era de singular aquella comunicació de la vila, l'il·lustrem amb la notícia que el 1864 encara subsistia la línia marítima que, fent escala a la rada de Vilanova, duia passatge i càrrega fins a Barcelona o altres localitats de la costa. La comunicació per terra que existia amb les poblacions

Cal afegir que entre les poblacions veïnes els aborígens vilanovins són acusats de llunàtics, aplicant-los-hi sense compassió la gesta de pretendre pescar la lluna en un cove, bertrenada amb voluntat ofensiva que els naturals accepten, amb un somriure de sarcàstica suficiència, sense complex de cap mena. «Gent de foguerada –en diuen–: en vint minuts alcen un castell de guerres

Espartero, Duc de la Victòria, president del Consell de Ministres espanyol, tingué lloc el pronunciament d'O'Donnell. A Vilanova se celebrà amb grans desfilades la reivindicació de la Milícia Nacional. Doncs bé, a manca d'uniformes suficients molts [dels manifestants] ho feren amb disfresses que havien servit per a una mascarada del carnaval [d'aquell any]». Aquesta última

RAFAEL LÓPEZ-MONNÉ

Ball de Malcasats a la plaça dels Carros de Vilanova.

veïnes era compensada pel camins de la mar, que unien la vila amb els territoris amb els quals comerciava, des d'Itàlia fins a Cadis i les Canàries, i sobretot amb les Antilles. Aquesta particular comunicació marítima i aïllament terrestre, entre altres peculiaritats menys versemblants, justificarien, segons l'autor, la singularitat de la festa vilanovina. No ens ha d'estranyar gaire aquesta situació d'incomunicació de les viles del litoral amb el país interior: fins fa ben poc l'accés a les poblacions més recòndites de la Costa Brava (i encara avui) no era pas d'admirar. Sobre la situació descrita per Puig i Almirall en relació al que justificaria la singularitat del carnaval vilanoví, encara avui trobaríeu a la ciutat qui us defensés aital teoria i us la fes avinent amb mil detalls. Tal és l'abstracció i embadaliment d'un sector de la vila amb seu imaginari.

que després deixen caure perquè ja els avorreix el joc». Per sustentar aquesta dada sobre el caràcter local, Puig i Almirall ens proporciona un parell de velles anècdotes. Diu que «el 1875 malgrat la proximitat de les envestides carlines i la presa d'hostatges que aquells dies es feien de poblacions veïnes, el carnaval de la ciutat va resultar dels més lluïts, amb força presència de forasters». I continua el cronista assegurant-nos que «en una altra vila això podria estimar-se com el comportament d'uns inconscients o agosarats; a Vilanova –assegura– un poble que empenugué i reeixí en les empreses més desproporcionades [deu referir-se a l'empresa d'embarcar-se a construir la línia ferroviària Valls-Vilanova-Barcelona amb capital essencialment local] cal admetre que era el comportament connatural en ells». Una altra anècdota que conta Puig Almirall. Diu que «el 1854, essent

anècdota, encara que el discret Roig Almirall no ho comentí, ens informa de la proverbial tirada iconoclasta de la majoria dels vilanovins, els quals, per posar un exemple, avui encara vesteixen amb una disfressa per a cada ocasió l'estàtua dedicada a un prohoms de la ciutat que s'alça al mig de la plaça de la Vila, davant de l'ajuntament, durant les festes principals. Poca-soltada que no sol alçar cap escàndol entre la gran majoria de la població, ni les autoritats es molesten a corregir.

Notes

1. A Vilanova i la Geltrú, aquests terme, *Arrivo*, s'utilitza per anomenar l'arribada del Carnestoltes a la ciutat. Hom diu que és un italianisme: *arrivo*, textualment, significa 'arribada', en italià.
2. Com ara tapiar la porta d'una societat rival, des l'interior del local, etc.
3. Traducció de l'autor de l'article.